

Sikerek és kudarcok, várakozások és tapasztalások

Bevezetés

A kommunizmus összeomlásakor nyitott szívvel és rokonszenvvel tekintettünk arra, amit kellő tisztelettel példaadónaknak gondoltunk: Nyugat-Európára és az atlanti világra. Mint már négy évtizede egyfolytában, addigi tagadásaink tagadása eszményi megvalósulásának példázatait véltük bennük megtestesülhetni¹ – mindannak foglalatát, amerre el kell indulnunk, s ha már túl vagyunk az alapok és keretek kialakításán, úgy immár félig kész építményünk birtokában saját egyéniségünk útját járva tovább építkeznünk. Miközben sem tudatlanok, sem kritikátlanok nem voltunk. Bár túlzóan gyanakvók sem, hiszen ez a látott és elsődlegesen általunk még megtanulandónak gondolt világ akkor még nem látszott okot adni erre. Eközben pedig mindazt, ami az általunk többé-kevésbé futtában (mert többnyire tanulmányutak napjaiban, heteiben, esetleg hónapjaiban) megélt tapasztalt nagyvilágban körülnézetten számunkra zavarónak vagy éppenséggel megbotrántoztatónak tetszett,² hajlamosak voltunk némi történelmi bölcsességgel a számukra már jó ideje tartó biztonságos jóllakottságban eltespedés, a pénzbőségüket kényszeresen oldó szabadidőtöltés kontrollálatlan kinövésének, a tömegesség unalmából kitörni akarás excentrizmusának, azaz a jelenük mértéktelen tejszínhabzsolását természetszerűen követő gyomorrontás tüneteinek vélni. Ám riadót senki sem fűjt. Nyugati partnereink pedig, akik persze ezt is naponta éltek meg természetes világukként, hozzászokásukban jelenük ilyen kinövéséhez még ennyit sem érzékeltek.³ Vagyis az esetleges kétkedés

¹ Mikor az American Council of Learned Societies kutató ösztöndíjasaként a Yale jogi karáról meghívtak az ACLS által 1988 őszén szervezett alkotmányosságprojektum dél-amerikai (Punta del Este, Uruguay) konferenciájára, hosszasan beszélgettem egy magyar gyökerű harvardi politikatudóssal, Dov Ronennel, aki rádöbrentett: ha szabadok leszünk is, gondolatvilágunk határai még a múltba visszahúzza korlátozottak maradnak. Hisz még kiutazó legjobbjaink sem láthatják másként a világot – s bármennyire igaz patrióták, annál inkább –, mint ellenségünk ellenségeként, azaz paradigmaticumában (még ha elutasításától vezérelten is) a sztálinizmusra fókuszáltnak. Akkor e vélemény sértett, ám ma bölcs megállapításnak tartom.

² Egyszerű felsorolásban: ilyen volt számomra Párizs történelmi templomainak szentmisék alatti üressége (1968); a szexualitás ama nyíltsága, hogy huszonéves hallgatók negyven körüli professzor asszonyaiknak nemcsak nyílt ajánlatot tehettek, de ez nem is számíthatott egyetemi vétségnek (Lund, 1977); a formális válasz lehetősége és gyakorisága szülőkkal elégedetlen gyermek részéről (Canberra, 1987); annak természetessége, hogy a teológiai fakultások hallgatói nyíltan ateisták legyenek (Edinburgh, 1989); a lenyűgöző lundi román katedrális vasárnap délelőtti igehirdetésének pusztasága, mikor véletlenszerű katolikus látogatóként rajtam kívül úgyszólván nem volt más jelen, mint maga a szertartást vezető leszbikus hírében álló püspöknő (2003).

³ Társadalmi-politikai témákban legmélyebb s leggyakoribb beszélgetőpartnerem (egyebek közt a nyugat-európai-atlanti világ mára egyszerűen liberálisként elkönyvelt kisebbségarcos mozgalmárság és a dekonstrukcióként szépelgő bomlasztás leleplezésében a tanítómesterem), meghívom, a családilag orosz mensevik gyökerű, Kölnben született, Ausztráliába már sztálinistaként emigráló, majd a keményen marxianus, ám antisztálinista politikaelmélet világszerte elismert tudósa, a ragyogó átlátóképességű Eugene

hangja már ekkor is erősebb – és mindenképpen hallhatóbb, s főként zavaróbb – volt bennünk, mint bennük.

Először az élet értelmének kiüresedését észlelhettük. Márpedig az, hogy széteső kereteit továbbférclgetve nevetséges módon most mesterséges divathóbortoknak az így tátongó üregekbe tömködésével próbálják legalább a vázát megtartani, alig tetszhetett megnyugtatóbbnak, mint egy szerencsétlen vízbefúló kapálózása végső elmerülése előtt. Ugyanakkor kellett rádöbbennünk katolicizmusunk egykori fellegvárai templomainak elnéptelenedésére és arra, hogy Nyugaton a hitgyakorlás elhalványodása már a keresztény kultúrában élés és eszményesültség elvesztésével is együtt jár. Majd rájöhettünk az ambícióiban, köldöknéző énközpontúságában önvezérelt s egyre kielégíthetlenebb individuum sivárságára, társtalan elmagányosodására, és csaknem kórtani reakcióként arra, hogy a szerencsétlen áldozat ezt többnyire aligha feledtethette mással, mint – soha jöttön bár, de *American dream* gyanánt mégis – annak önmegnyugtató ábrándjával, hogy „a boldogság kék madara”⁴ olykor, egyszer és talán mégis visszatér.⁵ Majdhogynem magától adódott ezután, hogy Nyugaton az önzés társtaszító boldogtalanságában hagyott új generáció elérkezett 1968-hoz, amikor is mindennek és mindenki másnak rombolásába kezdett.⁶ Lassan ez magasodott egyre hatalmasabb közösségi erővé, világmozgalommá, amely már-már azzal kecsegtetett, hogy új elitként ők, a valaha okkal perifériára szorultak értékteremtővé magasztosulva győzelembe masíroznak⁷ – és valóban: végtermékként nekik a szovjet minta mint befejezett forradalom iránti nosztalgiájukban valami még pusztítóbbat sikerült előállítaniok: a nihil lélekölő forradalmát.⁸

Kamenka volt (Canberra, 1987), ki e jelenségeket maga is a biztonság és jólét irányvesztő tobzódásából adódó értelmetlen kinövészeként értékelte.

⁴ Maurice Maeterlinck: *A kék madár*. [Tündérajáték.] Ford. Adorján Géza. Budapest, Nyugat, 1911. 120. Nyugat Könyvtár 16–17; *A kék madár*. [Mesejáték.] Ford. Benedek Marcell. Budapest, Lampel, 1911. 112. Magyar Könyvtár 605; *A kék madár*. [Mesejáték.] Ford. Vas István. Budapest, Magyar Helikon, 1961. 144. Eredeti megjelenése: 1908.

⁵ A Canberrában töltött félévem során megismert titkárnők s könyvtárosok java része elvált volt. Házasságuk jogokat/kötelezettségeket tucatnyi oldalon precizírozó házassági szerződés megkövetelésétől jelzett énközpontú, bizalmatlan és érzelemmentes, már-már üzleties légkörben ment újra és újra tönkre. Am magányos nyomorukban sem adták fel: hitték, hogy egy sokadik próbálkozás talán boldogsághoz vezet. Ugyanebben a légkörben élve egyébként egyetemi tanárok sem bánták, ha kapcsolatuk egyetemistakorú gyermekeikkel kimerült évi egyszeri pár pillanatos karácsonyi távhívásos üdvözlésben.

⁶ Ausztráliában az individualitás magányossága olyannyira eluralkodott, hogy szakszervezethez hasonló közös érdekvédelemnek még a lehetőségét is kizárta. Az ott akkoriban (1987) terjedésnek induló AIDS pedig rögvest jogi botrányt kavart: kiderült, hogy nincs alap egy HIV-fertőzött emberi jogainak korlátozására például abban, hogy kikkel, mikor s milyen előfelvilágosítással kezdeményezhet egyáltalán nemi kapcsolatot.

⁷ 1968 tavaszán voltam először külföldön Strasbourgban, a húsvét hetét töltve Párizsban. Az Université Paris II vagy a Sorbonne folyosóján áthaladni már kínos volt a forradalmasodó diákság koszteremtése, a mindent elárasztó falragasz és rölpap, étel- s italmaradvány, szétdobált óvszerek és tük miatt. – A lundi egyetemen, ahol 1977-ben még a tudásvágy megnyugtató csendjét érezhettem, 1983-ra már a feminizmus bomlasztását láthattam Észak egyetlen jogszociológiai intézetében, ahol a női előjogok kivívása a férfiak gyakorlati elüldözését jelentette. – Később, 1988 őszén a Yale egyetemén a plakátok s hirdetmények tömkelegének harsányságát és arányait nézegetve olyan benyomásom keletkezhetett, mintha jogi kara csak azért lenne, hogy afrikai s zsidó szerveződés, no meg egyetemi és kollégiumi szex is megjelenhessen.

⁸ Érdekes módon 1973-ban még kölcsönös mosolyt váltott ki, amikor a madridi egyetemen említettem, hogy itthon, saját ránk tukmált szovjet marxizmusunkban óriási hiányérzetünk van bármiféle modern,

Mihelyst megcsillant annak lehetősége, hogy akadémiai kutatói minőségünkben ne csak porosz államhivatalnokok módjára a tudomány sötét ruhás, nyakkendőös száraz álláspontkimondói legyünk, hanem a kutatásaink nevében jegyzett megjelenéseinken túl⁹ benyomásokat, töprengéseket, sőt emberi útkereséseket akár publicisztikai reflexiók formájában kifejezve közösségeinkben újragondolhassunk, rögvest megkísérlettem rögzíteni is ilyen, számunkra újdonságértékű jegyeket.¹⁰ Nyugatiasságra vágytunk, meghökkentett hát, ha társadalmi élehetlenségét észleltük. Ám hiába éltem vendégkutatóként például Ausztráliában bő évnegyeden át, azt már nem tudtam megítélni, vajon tényleg túlzabáltságuk hascsikarásának szörnyűségei, széltől is óvott biztonságuk renyheségbe zúllott kivagyiságai-e furcsaságaik, avagy egy önmegsemmisítő irányvétel előhírnökei – amint tényleg egy teljes *volte-face* iránti elköteleződés visszavonhatatlan korai állomásának bizonyultak. Nyugati barátaim, akár keresztények, akár marxizálók, bíztak „a történelem vége”¹¹ hamis víziójában, így a luxuslét szabadságban korlátozatlan, ám a klasszikus európai értékrend tisztelete híján mások túljátszásával excelláló gyermektehetségnek

kortárs irányzat iránt, amire ők rögvest cserét ajánlottak, mert elméletművelésükben ők úgymond a tomista természetjog kizárólagosságát szenvedték. – 1987-ben Sydney-ben tartott előadásomban némileg kitérve a szocializmusunkban nehéz harcunkra a jog presztízsének óvása érdekében, említettem egy ifjonti Oxford-ékeség *Marxism and Law* (Oxford, Oxford University Press, 1982) viii + 159 (Marxist Introductions)) művét, mert kábultan diáklázadásos szellemben előre látta a *rule of law* mint burzsoá produktum felrúgásának esetleges szükségességét. Ám csak néhányan érezték át közülük egy ilyen állásfoglalás szégyentelenül romboló erejét; de ugyancsak ők kérték, másutt ne szóljak erről, mert megbánhatnám a szerző Hugh Collinst, ki ezzel tán csak felelhető hevessegről tett tanúbizonyságot (noha a mű azóta is e többnyire mérvadóként elfogadott kiadó állandóan újranyomott sikerterméke). – Amikor pedig 1993-ban a Critical Legal Studies jubileumi brit konferenciájának meghívott plenáris előadójaként szerepeltem Oxfordban, önkéntelenül felujjongtam, amikor elterjedt a hír, hogy a legősibb New School mindig zárt, csodálatos gótikus kápolnája éppen nyitva van. Siettem oda, a többieket hívva, ám hűvösen legyintettek: „Minek? Ilyesmikbe mi sohasem járunk!” – Ugyanennek a Critical Legal Studies irányzatnak az amerikai ága egy évvel később tartotta nemzetköziesített konferenciáját a Nemzetközi Jogszociológiai Intézetben, a baszkföldi Oñatiban. Az 1968 eseményeire hajazó balos terrorizmus és neomarxizmusok eldorádóját éreztem a bőrkabátos, tudatosan koszos, elhanyagolt és bűdös, ráadásul primitív kiáltványokkal Trockijt idéző egyetemi csúrhében, kiknek botrányos jelenlétében tudományos fedezőjük, Harvard híressége, Duncan Kennedy is csak sunnyogott.

⁹ Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében a *родина* a Szovjet Tudományos Akadémia rendes tagjaként kellően ismerő, keményen marxista alapító igazgató, Szabó Imre akadémikus mindenekelőtt magas tudományos színvonalat és produktivitást követelt, s ehhez viszonylagos nyitottságot és nyugodt munkaléggkört biztosított. Ennek érdekében mint az állampártban a legnagyobb bizalmat élvező jogász, belügyi ügynöki beszivárgást nem engedélyezett, de nem tűrte azt sem, hogy bárki az intézetből publicisztikai vitának s ezzel politikai botrányokozásnak akár a lehetőségébe keveredjék. Ennek fejében viszont keményen kiállt beosztottjai mellett, amennyiben politikai ízű külső kritika tényleg a tudomány terrénumához tartozó állásfoglalást ért.

¹⁰ Lásd például Varga Csaba: Szerencsés társadalom? I–II. *Új Tükör*, 25. (1988), 29. 42. és 25. (1988), 30. 42. Később tajvani (Tajpej) és kínai (Peking) kontrasztos benyomásokról kezdtem írni hasonló, némi-képpen történelemfilozófiai kitekintésű esszét (2009), de ez befejezetlenül kéziratban maradt, mert – az *Új Tükör* már megszűnt lévén – nem találtam rokonszenvező kiadóra. Viszont a braziliai Marília hatalmas Lukács György-kongresszusa nyitó előadása körüli élményeimet s a braziliai ellentmondásokat a katolicizmus szemszögéből már publikálni tudtam, lásd: Varga Csaba: Dél keresztje alatt. (Úti tűnődés sorsunkról – a közös múltról s jövőről). *Hitel*, 22. (2009), 12. 69–76. és Varga Csaba: Dél keresztje alatt. Magyar Katolikus Rádió *Magvetés* című műsora, 2010. május 10.

¹¹ Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 1994. 600.

tekintették az ilyesféle tüneteket – amelyeknek az egymásra épülő összegeződése mára civilizációnk legdurvább bomlasztójának bizonyult.

Mihelyt pedig a kommunizmus romjaiból szabadulva már saját útra léphettünk, történetesen az alakuló Magyar Szemle Társaság nevében rögvest felkértem közügyekben tevékenykedő több külhoni értelmiségi barátunkat nyugat-európai–atlanti tapasztalataik olyan feldolgozására, hogy az rávilágíthasson e számunkra mintaadónak tetsző térség politikai s gazdasági gyakorlatának, kultúrája megélésének felszínén túli (s ezért a mi belhonunkhoz szokott szemünkkel nem látható) mélyére, nehogy külsőben megrekedő bizalmunkban esetleg ismét csalódásba, netán önsorsrontásba bukjunk. Ilyesmire azonban senki sem vállalkozott.¹² Sem akkor, sem azóta a két világ ilyen összekapcsolását kinti terepismerettel rendelkező hivatalosaink sem kísérelték meg. Mire pedig magunk lettünk e vágyott térréum részei, ez torzult már olyasmivé, mint amiből éppen kikecme-regni igyekeztünk.

Elhatárolódás múltunktól

A 20. század közepe táján még gigantikus méretű s mélységű feladatnak véltük a II. világháborút elvesztett barna diktatúra lebontását. Álmunkban sem gondolhattuk, hogy fél évszázad múltán, mikor a győztessé engedett s éppen nem emberszerűbb vörös diktatúra omlik össze, abból kivackolódunk – mert közben még a Nyugat felénk irányuló érdekei skrupulusok nélküli hajszolását is háráitanunk kell – majd már sokkal nehezebb felatnak bizonyul.

Mi történt hát közben? Nos, a korábbi fordulat, a barna vész megsemmisítése háborús legyőzést követő katonai megszállás terméke volt, amely büntető felelősségre vonással zárta le a múltat. A második viszont, a vörösnek a pusztulása egyszerűen összeomlás következménye lett, amelynek során a múlttól való távolodás langyossága okán a kommunizmus mindmegannyi bűnöse vagy megdicsőült, vagy visszavonult. Persze a körülmények sem azonos lehetőséget diktáltak. Mert míg az elsőben a győztes olyannyira kifáradt, hogy már csak lezárva a lezárandókat hazamenni és leszerelni akart, a másodikban az összeomlás tálcán kínálta a korábban is győztes világhatalmasságnak, hogy kiaknázza a profit úgyszólván magától ölébe hulló forrásait. Tehát míg az első átmenet

¹² Amikor az Antall-kormánybeli Miniszterelnöki Tanácsadó Testület kebelében a *Magyar Szemle* mint a régi Magyarország legkiemelkedőbb folyóirata – 1. (1927. szeptember) 1. – 46. (1944. március) 3. – újra-indítását kezdeményeztem (ami a miniszterelnök megbízásából Kodolányi Gyula főszerkesztésével meg is valósult), javasoltam a régi mintára a Magyar Szemle Könyvek sorozatként újraindítását is, amelybe szintén szántunk volna ilyen műveket. Az Amerikai Egyesült Államok tekintetében első jelöltem egykori akadémiai intézeti társunk, az 1969-ben hozzánk csapódott, s 1970-ben már intézeti kiküldetésből disszidált Veress Bulcsú (1941–2012) – lásd: Veress Bulcsú. [Szócikk.] [Wikipedia.org](https://en.wikipedia.org/wiki/Bulcs%C3%BA_Veress); *In Memoriam Dr. Bulcsú Veress*. Hacusa.eu, 2012. november 22.; illetve Veress Bulcsú: *A forradalom ifjú gyalogosa*. *Kortársfolyóirat.hu*, 2006. – volt, aki azonban írásképtelennek bizonyulva elszabotálta ezt. Utána még a Kaliforniában több éven át tanítgatott Kodolányi Gyula (1972–1973 és 1984–1985) miniszterelnökségi államtitkára, illetve Jeszenszky Géza (1984–1986) akkori külügyminiszterre gondolhattam, ők azonban akkoriban nyilvánvalóan ezt ellehetetlenítően elfoglaltak voltak.

lezárt, büntetett, disszociált, felbontva a társadalom korábbi szövetét, igazodási és szerveződési irányait, a második ugyane szempontból a korábbi élet folytatgatásán túl úgyszólván mindent elmulasztott. Azaz míg az elsőnél a győztes nem bízott a vesztesben, tehát diktált, a második lényegében magára hagyta az összeomlottságot, hogy önerejéből építsen magának új világot – persze az időközben a Nyugattól felépített globálfaluban, a kufárkodva nyerészkedő ugyanezen győztes receptúrája szerint.

És a megoldandó nagy feladat? Az első átalakulásban az államkapitalizmus felváltásával a szabad versenyt kellett visszahozni, ám a másodikban a kapitalizmust magát kellett újralétesíteni, hol kényszerűen, hol bűncselekmény-határosan elpocsékolva a még a kommunistáktól államiasított országvagyonát magánosítás örvében. Ez olyan példátlan kihívásnak bizonyult, hogy lehetetlensége leküzdésének árnyékában még a korábban megnevezett alapfunkciónak – a társadalom szövetének átformálásával a múlttól eltávolodásnak – is el kellett sikkadnia. Hiszen romokból tartalék nélkül feltápaszkodásra kényszerülve olyan feladat várt a szabadon választott első (és nyilvánvalóan kényszeres kamikazesorsot vállaló) kormányzatra, mint ha légi bárkát éppen örvényben imbolygása közben kellene minden porcikája kicserélésével valami sohasem volt újra átépítenie. Nos, minden érintett állam a térségben el is kezdte építgetni a maga bárkáját, ami olyan lett, amilyen lehetett: tákolmány, amelyben egyszerre minden régi is volt, új is volt, ennek megfelelően csikorgott is, repült is, úgyszólván máig sem nemesedve tisztább, funkcionálisabb egészre. Ráadásul az efféle nem világos rendezettségű konstrukciókhoz hasonlatosan azóta az egykori régi is csakúgy, mint az egykori új kitermelte benne másodlagos termékeit, korszerűsített simulacrumait. Most már csupán választási eredmény kérdése, hogy adott időben melyik tudja a maga túlsúlyával az ország szekerét előrébb tolni vagy éppen szétzilálni.

Az elmúlt harminc év

Nos, egészében véve a harminc éve szabadon... teljes ívét, vajon sikerrel járt-e Magyarország? És volt-e, lehetett-e bárhol optimális megvalósultság?

Meglepően nagy ívű a bejárt út s az elért eredmény – tucatnyi év liberális és másfél tucatnyi év konzervatív kormányzással, amelyből az utóbbi tíz év alkotmányozásra is feljogosító kétharmados többségű volt.¹³ Kétségbenvonhatatlan gazdasági, szociális és demográfiai célú sikerek, kaotikus Európa-temetéssé aljasuló globális őrjöngésben egy, a nemzetlétet mentő kül- és belpolitika kiküzdése, jogállami standardok szerinti intézményépítés – miközben erejéhez mérten az ország semlegesíthette az eladósítást s a privatizációs országkiárusítás kártételét. Rövid összegzésben, a politika terminusaiban szólva, a kormányzat lerakta egy élhető közép-európai jövő alapjait.

¹³ Bármennyire röpké időnek tetszik ez, érdemes figyelmünkbe vésnünk, hogy a kormányzóválasztástól háborúba lépésünkig Horthy Miklós a Trianon utáni újjáépülésre, egy modern Magyarország és kultúrája, iskolarendszere és egybebe megteremtésére csak huszonegy évvel, Adolf Hitler pedig Németország újraépítésére és világháborús leromboltatására mindössze tizenkét évvel rendelkezett.

Miközben mindezt végigkísérte – hogy szétcincálja – az egyre agresszívabb külső nyomás, a központúvá lett világrendünkben a szovjet uralomból lerongyolódottan kikerülteknek a nyílt zsaroltságba kényszerítése, és mögötte a társadalom hagyományos szöveteinek és józan ítélőképességének felbontását szolgáló „újbeszél” mesterkelt szótára, valamint a látszatvilág-teremtő¹⁴ báránypofával farkast rejtő, mert totalizálni kívánó hamis nemzetköziség.

Egyetlen jogi példámatt hadd vezessem be annak megállapításával, hogy évezredeink a világtörténelemben nem álltak másból, mint civilizációs nemesedésünk vágyában kölcsönös önvédelemből alapelvekként rögzített szent eszmékből. Az ebben megragadni kívánt gondolat kulcsa azonban, amivel tényleges jelentése aktualizáltatik, régi jogászai bölcsesség szerint az értelmezésével élő alkalmazójának a kezében rejlik. Márpedig Friedrich Nietzsche óta él a kiábrándult előrelátás, miszerint nem tényekkel, hanem értelmezésekkel élünk együtt.¹⁵ Márpedig az „erősebb kutya” elvnek megfelelően az *interpretatio* azé, aki mint a sorban utolsó erőszakolhatja ki saját eredményét.¹⁶ Következésképpen versengő vagy ütköző helyzetekben a jog sem feltétlenül küszöböli ki az önérdék egyoldalúan önző érvényesítését. Ebből adódik, hogy magasztos elveink gyakorlatba ültetésekor az ilyesmi eleve megszensteleníti a hívószót, hiszen hazugsággal tetézi. Nos, mánkra ilyen „mindenné, hát semmivé” lett martalékokká zuhlottak korábban mozgósító olyan idealista jelszavaink úgyszintén, mint a jogállam/joguralom vagy az emberi jogok. Pedig az előbbi nem operatív fogalom a jogban: eszmény csupán, amely mérlegelést s egymást kizáró értékek közti választást egyaránt feltételez, s így nem elérhető, hanem pusztán – bár mindig vitathatóként maradván – valamelyest közelíthető, mint így vagy úgy szerves válasz adott kor és hely kihívására az adott kor és hely jogállami/joguralmi eszménye szerint;¹⁷ az utóbbi pedig eleve sem más, mint politikai, ráadásul határtalan burjánzásra képes követelés öngazolásának az álcája, míg csak jogként el nem fogadtatván bele nem olvad a mindenkori tételes jogtömegbe.¹⁸

Ilyen és hasonló köntösbe bújtatott nemzetközi zsarolások (kitanítás, tanácsadás, érzékenyítés, követelés) övezik hát kezdettől fogva a valahai szovjet uralta térség kilá-

¹⁴ Ám még mielőtt műüket megismerhettem volna, már eleve Ludwig Wittgenstein kulcsmondatával – *Tractatus logico-philosophicus* (1922), 5.6 – vallottam, hogy „Nyelvem határai világom határait jelentik.” („Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt.”) Vö. Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. [1996/1998]. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 504.

¹⁵ „Gegen den Positivismus, welcher bei den Phänomenen stehen bleibt, »es gibt nur *Tatsachen*«, würde ich sagen: nein, gerade *Tatsachen* gibt es nicht, nur *Interpretationen*. Wir können kein Faktum »an sich« feststellen: vielleicht ist es ein Unsinn, so etwas zu wollen.” Friedrich Nietzsche: *Der Wille zur Macht: Eine Auslegung alles Geschehens*. Vál. Max Brahn. Leipzig, Alfred Kröner Verlag, [1901] 1917. 276. Vagyis „A pozitivizmussal szemben, amely megáll annál a jelenségnél, hogy »csak tények vannak«, azt mondanám: nem, pontosan tények nincsenek, csak interpretációk. »Önmagában« semmilyen tényt nem tudunk megállapítani: talán ostobaság, ha ilyesmit akar az ember.” Lásd: Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Cartaphilus, 2002. 481.

¹⁶ John Chipman Gray: *The Nature and Sources of the Law*. New York, Macmillan, [1909] 1921; Varga (2004): i. m. 504.

¹⁷ Varga Csaba: *A joguralom és színváltozásai*. Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi szintén. In Simon János (szerk.): *25 éve szabadon, Gazdaság, politika, jog. Nemzetközi konferencia, 2015 november 14–15*. Budapest, CEPoliti, 2016. 532–560.

¹⁸ Varga Csaba: *Az emberi jogok problematikája. Társadalomkutatás*, 32. (2013), 2. 1–15.

balási törekvéseit,¹⁹ pedig ezekből egyetlen lehetőség szolgálhatta volna valóban előbbrejutásunkat: az, amit a *global mutual learning process* természetes gyakorlatként ismerünk – példaadásnak, amelyről ki-ki saját tapasztalata szerint szabadon vélekedik; tehát példaadásnak, amelyből bárki szabadon merít. Mert embertársán csak az segít, ki nem cirkuszi idomár módjára próbálja ön- vagy vágyképét, vagyis végső soron önérdékét a másakra rátukmálni, hanem önzetlen kertészként csakis a megsegítendőnek a javára ügyel.

Visszatérve tehát a diktatúrából átmenet, a tegnap és a holnap közti határvonal kérdésére, a második világháború után történt csak markáns lépés. Ez pedig az Egyesült Nemzetek Szövetségének globalitása volt a jövő békéjének biztosítására – függetlenül attól, hogy mára saját nagyhatalmi játszmákkal telített tehetetlensége a hajdani Népszövetség szükségképpen összeomlásának az emlékét idézi, sőt feltehető sorsát is előre vetíti – s ezt követte Nürnberg és Tokió az emberiség elleni bűnök pereivel, amelyek egy egész történelmi korszak lezárását, abban játszott szerepek vállalhatatlanságát (még ha csupán az egyik oldal által a másokra ráolvasottan) büntető jogerővel és megtorlással nyomatékosították. Mint tudjuk, ugyanaz a győztes maradt a porondon a kommunizmus összeomlása után is, ám ez a hatalom, az Amerikai Egyesült Államok immár kizárólag saját politikai-gazdasági piacaként tekintett a térségre, az érintettekre zúdítva rögvést azt, ami az ő joguralma, hogy haladéktalanul itt is berendezkedve megkezdhesse profitja kinyerését.

Cezúra? Múltlezáras? Elitváltás? Különös koalíció játszott közre nálunk mindennek a lehetetlenítésében. Antall József miniszterelnököt kemény lépésektől idegenkedése vezette az őt adoptáló Magyar Demokratikus Fórum *Justitia*-programjának kisiklatásához. Sólyom László alkotmánybíróága érdemi kérdésekbe bonyolódás helyett menekült egyre szűkülő értelmezéssel formalizmusokba, hogy elérje az igazságtételi törvényt, majd további hasonló törvénykezdeményezések megsemmisítését. Az úgynevezett szabaddemokraták pedig, miután a vita apáikról is szólt, eleve tartottak a múlt bármiféle bolygatásától. És mivel járt mindez? Pontosan azzal, aminek veszélyét magam már akkor

¹⁹ Szorosan és kevésbé szorosan Soros-érdekeltségek számos magyar és nemzetközi konferenciát szerveztek itthon és a térségben; az ekkor kifejezetten szervező közegként létrehozott *East European Constitutional Review*, 1. (1992), 1. – 12. (2003), 2–3. mind amerikai, mint pedig a közép- és kelet-európai térségből származó írásokkal bő évtizeden át segítette és egyfajta kanonizáló szerepben egyszersmind határozottan irányította a jogállami átmenetet illető standardizálható (mert *mainstream*jük szerint elfogadható) gondolkodást; amerikai befektetői, politikai, tudományos és újságírói körök pedig tökéletes egymásrahangoltságban közvetlen „segítő” – doktriner egyoldalúsággal romboló hatású, amerikai érdekeket viszont elsődlegesen szolgáló – beavatkozással éltek Jelcin elnöki időszakában. Lásd: Stephen F. Cohen: *Failed Crusade. America and the Tragedy of Post-Communist Russia*. New York, Norton, 2000. 304; Varga Csaba: Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadjárat? *PoLiSz*, (2002), 68. 18–28. Meg kell azonban vallanom ugyanitt, hogy a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben egy, a NATO-val foglalkozó diplomata hölgy személyében volt egy állandósult kapcsolat az USA budapesti nagykövetségén, s jó néhányszor tanácskoztam Washingtonban a Nemzetbiztonsági Tanács, illetve a Külügyminisztérium tisztségviselőivel, s mindezek részéről – noha tőlük kellett megtudnom, hogy a USAID bármiféle támogatásának szövetségi lehetőségeit már rég átadták kezelésre az Open Society alapítványának, s így sajnálatukra kormányzatuk úgymondossa kezeit az elosztás általunk felpanaszolt részrehajlásai okán – mai megítélésem szerint is kizárólag bölcs szavakkal, és előzékeny és tényleg segítő szándékkal találkoztam.

megfogalmaztam.²⁰ Vagyis hogy a múlt politikai és gazdasági hatalma úgyszólván meg-
rázództatás nélkül átörökíthető, kettéhasítva a társadalmat is. Következésképp az egy-
kori állampárt is időtlenül fennmaradhat, amennyiben tetszőlegesen gúnyát váltogatva
éppen szalonképes külcsínt ölt. Ugyanakkor sajtója és intellektuális háttérszerveződései
úgyszólván sértetlen megőrzésével bármit lényegesen befolyásolhat, akár visszájára for-
díthat. Hatalomban pedig eszközöket törvényesíthet, például rablóprivatizációval vagy
demokratikus álcájú korrupcióval felőrölheti az ország tartalékait.

Amennyiben merő létére tekintünk, így a 20. század legkegyetlenebb gyilkosának
bizonyult politikai alternatíva sokáig – hacsak nem máig – szabad vélekedés és választás
tárgya maradt. Miközben Nürnberg és Tokió voltaképpen hivatása nem egyszerűen
retributio (bosszuló büntetés), hanem általa az elfajulás ismétlődését gátló *dis-sociatio*
volt.²¹ Vagyis mint az összetársulás (*as-sociatio*) tagadása, a széttársulás, azaz a korábbi
társadalmi szerveződés – és benne a közösségi igazodás és lojalitás – korábbi mikrohá-
lózatainak a széttépése. Tehát bomlasztás, azaz a társadalom finom szövetének felszag-
gatásával a korábbi struktúrák továbbélésének lehetetlenítése.

Harminc éve szabadon... De máris elkényelmesedtünk. Látványtárakkal, üres retori-
kával érzelgünk és emlékeztetünk egy nehéz múltból – anélkül, hogy azokra figyeljünk,
kik rémségeit végigélték, s ha közülük bárki a maga módján ellenállt, maga is üldözötté
lett. Mai politikai elitünk mint utódgeneráció részvétlen önteltsége s önmagát fényező
önzése még fórumot sem teremtett arra, hogy a szenvedettek és kisiklatottak történetei
összegegyítve utódainkra hagyathassanak.²² Mintha ezzel csak a csúfondárosságot iga-
zolni, miszerint: „Megformáltsága szerint elménket semmi rendes vagy megszokott
nem zavarja vagy sérti. A használat elkoptatja megbotránkozásunkat s csodálkozásunkat
egyaránt.”²³

Némi elvi nyitásnál több azóta sem történt. Nos, Alaptörvényünk Hitvallása (2011)
kizártnak deklarálta a kommunizmus bűneinek elévülését, amiként azt ahhoz képest
már közel két évtizede Zétényi és Takács megsemmisített törvénye is tette. Kormányzat,
bűnüldöző apparátus azonban semmit sem tett azért, hogy ebből bármiféle komolyabb
vagy mélyre hatoló gyakorlat serkenjen. Pedig csak elhatározás kellett volna hozzá:

²⁰ Varga Csaba: *Jogállami átmenetünk. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. Budapest, AKAP-
rint, 1998. 234.

²¹ Vö. Suzanne Karstedt: Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments
on Procedure and Justice. *Law and Policy*, 21. (1998), 1. 15–56. Csak jelzem, hogy mikor a Zétényi–Takács-
féle törvény vitájában az egyik oldal jelezte, hogy nem az eljárást lezáró tényleges bírói döntés súlyosságán
és/vagy végrehajthatóságán lesz a fő hangsúly, hanem azon, hogy egyáltalán megítélés történjen, és két-
ségbenvonhatatlanul, mert jogerősen, ráadásul egy, az adott ügyben legfelsőbb fórum részéről, sőt maga
az állam jogának kinyilvánításaként, nos, az SZDSZ rögvest azzal lött vissza, hogy bármiféle, a közvetlen
büntetőcélon túlrá tekintés maga a visszaélés a joggal.

²² Ehelyett kormányzatunk még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát is gyakorlatilag
megsemmisítette volna; vö. Varga Csaba: Volt-e egyáltalán szocializmus? In Varga Csaba: *Jogfilozófia
a múlt, a jelen és a jövő ölelésében*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 345–348. Eredeti megjelenés: *Nép-
szabadság*, 70. (2012. március 22.)

²³ Anatole France: *Coignard Jeromos abbé véleményei*. Ford. Salgó Ernő. [h. n.], Révai, 1919. („Notre
esprit est ainsi fait que rien ne le trouble ni ne le blesse de ce qui est ordinaire et coutumier. Et l’usage use,
si je puis dire, notre indignation, aussi bien que notre émerveillement.”)

törvényi felhatalmazással erre rendelt néhány fős ügyészi apparátus.²⁴ És magunk mit élünk meg naponta ehelyett? A múlt szégyentelenei parlamentben, médiában patológikus zabolátlansággal vádaskodnak a ma országépítői ellen, kik jámbor barom módjára túrik, hogy eleve vesztes pozícióból napról napra kelljen védekezniök azokkal szemben, kiknek elődei országunkat kommunizmusba, majd összeomlásba hajszolták.

És a jövő?

Ismeretlen jövő elébe nézve mi lehet vajon egy nemzet számára a megmaradás kulcsa? Ily általános kérdésre a válasz aligha lehet több, mint néhány feltétel azonosítása, amelyek eddigi sikereinket rendre megalapozhatták. Ezek pedig inkább az emberi s általa a nemzeti mivolt minőségének emelése szükségére utalnak, semmint merő hatalomtechnikai praktikákra.²⁵

Kis államként még hangsúlyosabb az alapos megfontoláshoz szükséges türelem erénye, s kompromisszumkészség a megoldáshoz vezető úton.²⁶ Háttérként pedig organikus fejlődésű társadalmi állapotaink mindenkori őrzése, reformlépések előnyben részesítése radikális forradalmasító fordulatokkal szemben, s ha kis lépések sorozatában is előrelépdelve, de következetesen, a sarokpontok biztos rögzítésével. Annak tudásával, hogy az az állam erős, amelyik a legnagyobb arányban képes minden egyes polgárának az erejéből és szabad energiájából a legtöbbet mozgósítani egy közösként vállalt nemzeti cél elérésére.

Márpedig ha vannak boldog pillanatok, amikor ez megvalósul – és bizonyosan ehhez közelítő helyzetet élhettek meg apáink trianoni megaláztatásunk után, s valamelyest a II. világháborúban elpusztított/kifosztott ország újjáépítésekor is; ám bizonyosan nem volt ilyen azóta, s gyertya sem világol már, vajh megosztottságunk sötét alagútjának lesz-e egyszer és miként vége²⁷ –, úgy tudhatjuk: a háttérben közös hitnek, egy

²⁴ A Nemzeti Emlékezet Bizottsága meghívására 2015. április 22-én a parlamentben bemutatkozó, 2000 óta működő lengyel Nemzeti Emlékezés Intézete egyfelől az ügyészi testületnek a része hét ügyésszel, akik közül elnökük egyszersmind a Legfőbb Ügyészség egyik elnökhelyettese, másfelől félszáz kutatóval dolgozó intézmény, saját (mindösszesen 90 ezer polcfolyóméter anyagon túl 40 millió fényképet, 1 millió mikrofilmet, 2000 filmet és 1000 hangszalagot tartalmazó) archívummal, oktatási és egyéb részlegekkel. A barna és a vörös diktatúra már elhalálozott áldozatai ügyében is teljes tényfeltárást végeznek; találkozásunkig 1000 személyt eljárás alá vonva 14 ezer eljárást zártak le, 507 személy ellen 325 vádiratot benyújtva – szemben a nálunk nem egészen 5 ezer polcfolyóméternyi dokumentációval rendelkező [Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára](#) intézményével.

²⁵ Leginkább olyan kettősséget látok ebben, amelyben élő létünkben megmutatkozó énünk minőségének fokozása stratégiai alapkérdés, míg a hatalomgyakorlásbeli *trouville* elsőséget jobbára taktikai helyzet hozza elő. Miközben persze – s leginkább határesetekben – ez utóbbi válhat könnyen döntővé.

²⁶ „Egy kis ország hősiessége az okos türelem” – írta amúgy zsidóként is, ellenálló polgárként is üldözötten a legnagyobb személyes türelmetlenségben Fenyő Miksa. Lásd Fenyő Miksa: *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből*. Budapest, Park, [1946] 2014. 291.

²⁷ Kisgyermekként még a Horthy-korszak arculati relikviái (pénz, bélyeg, hivatalos és iskolai iratok, díszítőművészet) közt felnőve ma azon kell eltöprengenem, milyen megnyugtató és emberközeli stílusegység uralkodhatott akkor, szemben az azóta bekövetkezett rögtönzöttséggel, kiforratlansággal, szervesülést nélkülöző propagandisztikus mesterkéltiséggel, s persze egy széthasadt társadalom ellentmondásos képi megjelenésével.

vállalt út bizalmának kell állania, tehát sokaktól osztott bizonyásnak, hogy együttes erővel lehetséges az előrehaladás. Több és más ez, mint merő racionalitás. Mert hit rejlik mögötte, és létünkkel teremtett képességeink sora, józan értelmünktől szépérzőnkünk, érzelmvilágunk, intuíciónk, ál munk és reményünk, és számos további egyéb *facultasaink*²⁸ kiműveltségéig – lényegesen túl a tudományos egzaktussággal és logikai kezelhetőséggel felépített doktrinális tudások mint absztrakt okosságok körén. Mindezek egyidejű s életünket végigkísérő fejlesztését pedig csakis megfelelő *socialisatio* és *educatio* biztosíthatja. Márpedig egyik sem merül ki sem valamiféle légi es ideájú fejlesztésben, sem politikai célú aktiválásban. A megfelelő *socialisatio* és *educatio* tudniillik az, ami az ember összes *facultas*át egyszerre célozza, történelmi tudatát, érzelmi azonosulását, s mindenekelőtt a család, a hon szeretetének példázatát.²⁹ Márpedig ehhez szilárd kormányzati elhatározás és támogatás kell, s mindennapi gyakorlatba ültetéséhez a társadalom civil szervezeti sokaságának lankadatlan és fáradhatatlan aprómunkája.

Lelkiállapotunk

A magyarságnak semmi oka nincsen arra, hogy nemzettudatában, önazonosság-érzetében, történelméből leszűrt tanulságainak békességes kinyilvánításában zavartnak érezze magát – önnön körében vagy bárhol a világon. Önépítkezésünket történelmünk bármely pontjától bizvást folytathatjuk: morálisan akár mélységekben szégyentelien rogyadoztunk, akár fellegekben ragyogtunk, amiért kellett, megfizettünk. Gondunk csupán annyi, hogy minél inkább honföltő kormányzat adatott meg nekünk a kommunizmus letűnte után, annál kevesebb gond fordítottatott lelkünk s múltunk tudományos és művészi ápolására, egészen az alkotmányozó többséget is biztosító, immár harmadszori kétharmados győzelem kulturális, a tudományművelést is magában foglaló kiaknázatlanságáig.

Ám a dolog, az ügy a miénk, mindannyiunké, magunknak kell hát tenni érte.

Annál inkább botránkozhatunk e gyalázaton, mert bármiféle közeli vagy távoli összehasonlításban adottságainkkal kifejezetten jól állunk. Hiszen a nagyvilágra kitekintvén minél távolabbra és mélyebbre nézünk, annál gyakrabban találkozhatunk valóban problémásnak tetsző kiindulópontokkal, esetleg hátrányos fejleménnyel, vagy olyan belső megoldatlansággal, amely nehezebbé teheti a nemzetek közösségében a kölcsönösen kiegyensúlyozott együttélést.

Gondoljuk csak újra át, bármennyire is ismert tényekről van szó, hogy – pusztán néhány példát elősorolva – az Amerikai Egyesült Államok nemzeti önazonossága egyfelől a legpozitívabb értelemben előremutató és másfelől a viszolyogtatóan kegyetlen

²⁸ „The human faculties of perception, judgment, discriminative feeling, mental activity, and even moral preference, are exercised only in making a choice.” John Stuart Mill: *On Liberty*. 3. fejezet, 3. bekezdés.

²⁹ Lásd Varga Csaba: Bölcsességtől a tudásig és vissza. Nemzeti lét, önazonosság, emberi teljesség mint vállalkozás. In Szöcs Éva – Gazda József (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei*. Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2020. 85–105. Erről szól egyébként a kultúra minden eseménye és a nevelés iskolán kívüli olyan társas formái, mint akár a cserkészlet vagy a társaságiasság különféle formái.

és embertelen jegyek több évszázados burjánzása ellenére a *splendid isolation* brit birodalmi kívülállásából átköltött *exceptionality*,³⁰ amely kivételességnek megragadható tartalma ugyanakkor esetleg soha sem volt több, mint három egybefonódó elvont eszménynek – szabadság, egyenlőség, respublika – az ötvözete,³¹ fontossága azonban egy imperatori ambíció és dédelgetett öntudat maszkjában rejtetik;³² a mi tájainkról jól ismert német tudat éppen pokoljárása s önkiüresítése után, önnön múlttalanítottságával felfalni látszik az uniós Európát;³³ a sokat szenvedett három balti köztársaság, mire velünk csaknem egy időben szabadult a szovjet járomból, már egynegyed-egyhatod lakosságában túlnyomórészt a szovjet időkből szándékkal telepített oroszokat kellett örökölni magának,³⁴ ráadásul a szabadság s benne a szabad költözés kivívásával rögvest el is veszítve közel egynegyed lakosságát³⁵ – úgy, hogy máig kérdéses, vajon miként tudja nemcsak magának visszaépíteni, de orosz tömegeivel is elfogadtatni megmaradó nemzetazonosságát; az Európai Unióhoz évtizedek során csatlakozni kívánt Törökországnak az első világháború utáni radikális önazonosság-váltása és sikeres önvédelme az elmúlt évtizedekben ismét fordulatokhoz érkezett, ami az Európai Unió cselekvésképtelensége okán jelenleg Európának a migrációtól való megvédőjévé avatva ezt az országot középhatalomból mintegy nagyhatalommá tette; eltérő időkben Izrael alkotmányerejű

³⁰ Ian Tyrell: American Exceptionalism in an Age of International History. *American Historical Review*, 96. (1991), 4. 1031–1055. Michael Kammen: The Problem of American Exceptionalism. A Reconsideration. *American Quarterly*, 45. (1993), 1. 1–43; James W. Ceaser: The Origins and Character of American Exceptionalism. *American Political Thought*, 1. (2012), 1. 3–28; Peter S. Onuf: American Exceptionalism and National Identity. *American Political Thought*, 1. (2012), 1. 77–100.

³¹ Rebecca B. Kook: *The Logic of Democratic Exclusion. African Americans in the United States and Palestinians Citizens in Israel*. New York – Oxford, Lexington B., 2002. 45. („[All [a person] had to do was commit himself to the political ideology centered on the abstract ideals of liberty, equality and republicanism.”)

³² Az érvényes republikánus krédó szerint: „Hisszük, hogy az amerikai kivételesség – vagyis annak tudása, hogy nemzetként vallott eszméinknek és elveinknek köszönhetően egyetlenként magunk adjuk a világ erkölcsi vezető erejét – megköveteli az Egyesült Államoktól, hogy visszavegye magához a szabad világ vezetőjének természetes szerepét.” („We believe that American exceptionalism – the notion that our ideas and principles as a nation give us a unique place of moral leadership in the world – requires the United States to retake its natural position as leader of the free world.”) Lásd: www.gop.com/platform/american-exceptionalism/

³³ „Németország ma kevésbé európai, Európa viszont inkább német” („Germany today is less European, and Europe more German.”) – írja például Ton Nijhuis: German National Identity in the Twenty-First Century. A Different Republic After All? By R. Wittlinger. *Journal of Common Market Studies*, 50. (2012), 3. 535.

³⁴ Az orosz hányad az észteknél meghaladja a 30%-ot, a letteknél pedig a 34%-ot. Ruta M. Kalvaitis: Citizenship and National Identity in the Baltic States. *Boston University International Law Journal*, 16. (1998), 1. 231–272. és a Wikipédia ([Russians in the Baltic states](https://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_the_Baltic_states)) szerint 2020-ban a litvánok 5%-a, az észtek 24%-a s a lettek 25%-a (tehát közel hatmillió polgárunk egyhatoda) orosz; nyelvében és érzelmében azonban még többen, mert nyelvíleg és érzelmileg az oroszokhoz húz a Baltikumban lakó ukrán, belorusz és zsidó népesség is.

³⁵ 1990-ben 7 925 000 lélekszámú összlakosságuk 2020-ra 5 935 000 főre csökkent.

törvénybe foglaltan definiálta „zsidó és demokratikus állam”³⁶ mivoltát,³⁷ amit jogilag kétségbevonhatatlanná tett, ám ez saját honában mégsem védhette meg attól, hogy mindazonáltal problémátlan s belső erejében megosztatlan legyen;³⁸ ha pedig az egykori cári birodalomtól bekebelezett s később szovjet köztársaságokká lett mai közép-ázsiai új országok ez idő szerinti függetlenségében kikínlódó azonosságérzet-gondjait nézzük, gyakorlatilag a teljes megalapozatlanság és a közel háromnegyed évszázad rájuk kényszerített identitásfeszültségében, csakis saját és többnyire nomád törzsi múlttalanságuknak és a kívülről mesterségesen rájuk aggatott nemzeti történelem kliséinek a kavalkádjából történő kitápaszkodás gondoljaival találkozhatunk. Történelmi paradoxon, hogy azonosságukat az egymással szomszédos törzsiségeknek merőben a hatalmi szétválasztások logikájával történő meghatározásával majd éppen egy új, forradalmi imperializmus képviselésében az akkor nemzetiségi népbiztos Sztálin fogja kitalálni.³⁹ Ezt a már gyökereitől induló identitásválságot – ugyanúgy, mint az előbb látott Baltikumban – a valahai orosz gyarmatosítóknak a lakosság egynegyedét kitevő beözönlése még majd tovább fokozza.⁴⁰

Makacsul megmaradt gondjaink

Visszatérve hazánk állapotához, nos, bármi okozta is eddig nálunk a kormányzó erő érzéketlenséggel párosuló tehetetlenségét, döntenie és cselekednie kellene már végre. És nem bevárnia sokaknak-másoknak vágyát, hogy saját hagyományunk és nemzeti önazonosságunk idegen érdekek prédájává legyen. Hadd emlékeztessenek csupán a világot sújtó gondolati járvány egyetlen példajaként arra, hogy az angliai Essex egyetemének ifjú török szociológusnő professzora ridegen kongó tudálékossággal, a tudományszerűséget kiáltványszerűséggel helyettesítve, propagandisztikus felhanggal fogalmazta meg már másfél évtizede számosakkal közös, mert nemzetközi sikert termő reményét, hogy mindaz, amit ma még körbenézve érzékelhetünk, nemsokára már – idézem⁴¹ – posztnacionális önazonossággá, azaz a szupranacionális hovatartozásoknak a transznacionális mig-

³⁶ A létrejött állam Függetlenségi nyilatkozata (1948) és az Alaptörvény (1985) 9. módosításának 7/A. klauzulája; vö. [Jewish and democratic state](#). *Wikipédia.org*, továbbá Isaac Roszler: Law as a Prism into National Identity. The Case of Mishpat Ivri. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 38. (2017), 2. 715–760.

³⁷ Tudniillik Menachem Elon legfelsőbb bírósági bíróval szemben Aharon Barak főbíró doktrínája győzött, s Izrael állami jogából kimaradtak a hagyományos zsidó elemek.

³⁸ Sapir Handelman: Jewish Identity and Liberal Nationalism for Israel. The Struggle for National Identity in a Pluralistic Society. *US–China Law Review*, 9. (2012), 4. 275–296.

³⁹ Jonathan Levin: From Nomad to Nation. On the Construction of National Identity Through Contested Cultural Heritage in the Former Soviet Republics of Central Asia. *New York University Journal of International Law and Politics*, 50. (2017), 1. 282. szerint „each nation [...] there was [...] built upon manufactured differences”; vö. még Jill E. Hickson: Using Law to Create National Identity. The Course to Democracy in Tajikistan. *Texas International Law Journal*, 38. (2003), 2. 347–380.

⁴⁰ Kazahsztán megörökölt népességének mindössze 63,1%-a kazah, és 23,7% orosz; vö. Aziz Burkhanov: Kazakhstan’s National Identity – Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions. *Cornell International Law Journal*, 50. (2017), 1. 1–14.

⁴¹ Yasemin Nuhoğlu Soysal 1994 [postnational identity mirroring transnational migration realities in an age of supranational memberships], recenzív megerősítése pedig Helen M. Hintjens: [Limits of Citizenship](#).

ráció realitásaival történő elegyítésévé lépzen, s ebbe immár az egész emberiség – mert habár individuumok vagyunk, személyként mégis egyetemes jegyek hordozói – bele fog tartozni.

Egyszersmind persze tudatában kell lennünk annak, hogy saját belső ügyeinkről van szó, a rendszerváltoztató szándék kiteljesítéséről, és mindenekelőtt arról, hogy sem önkényesen, sem kényelem vagy szervezői célszerűség jegyében nem élhetünk feladataink beosztásában – mint az most felelősségvárás gyanánt legfelsőbb szinten is megfogalmazódik – az időbeliséget illető olyan abszolút prioritásokkal, hogy most például a politikával s állami felépítményével, holnap esetleg a gazdasággal, s majd ha minden elvégeztetett, esetleg holnapután már a nemzeti művészettel és tudománnyal foglalkozunk. Mert a ló tulajdonsága, hogy szalad, s ha kiszaladt már a kóbor életbe, nehezebb lesz újból munkára fogni. Márpedig mind művészetben, mind tudományban eddig kormányzatunk túlnyomórészt majdhogynem mazochista módon járt el, mert övéivel nemigen törődve gazdája és érdekvédője ellensége lett. Önmagában is skizoid megoldásnak tetszik, ha egy kormányzat szabadságharcot vív, de hátterét zúlleni hagyja. S megfontolandó ennek bölcsessége már csak azért is, mert egyszer egy hasonló magatartás már elvezetett védtelenségünkhöz, magunkra maradásunkhoz, Trianonhoz. Pedig ellenszerét már pontosan kétezer éve megfogalmazták: „a baj kezdetén állj ellen; késő már az orvosság, ha a baj a hosszú halogatással elhatalmasodott”.⁴²

Felhasznált irodalom

- Burkhanov, Aziz: Kazakhstan's National Identity – Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions. *Cornell International Law Journal*, 50. (2017), 1. 1–14.
- Ceaser, James W.: The Origins and Character of American Exceptionalism. *American Political Thought*, 1. (2012), 1. 3–28.
- Cohen, Stephen F.: *Failed Crusade. America and the Tragedy of Post-Communist Russia*. New York, Norton, 2000.
- Fenyő Miksa: *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből*. Budapest, Park, [1946] 2014.
- France, Anatole: *Coignard Jeromos abbé véleményei*. Ford. Salgó Ernő. [h. n.], Révai, 1919. Online: <https://mek.oszk.hu/17500/17502/17502.htm#21>
- Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 1994.
- Gray, John Chipman: *The Nature and Sources of the Law*. New York, Macmillan, [1909] 1921.
- Handelman, Sapir: Jewish Identity and Liberal Nationalism for Israel. The Struggle for National Identity in a Pluralistic Society. *US–China Law Review*, 9. (2012), 4. 275–296.
- Hickson, Jill E.: Using Law to Create National Identity. The Course to Democracy in Tajikistan. *Texas International Law Journal*, 38. (2003), 2. 347–380.

Migrants and Postnational Membership in Europe by Yasemin Nuhoglu Soysal. *International Affairs*, 71. (1995), 4. 887–888.

⁴² Ovidius *Remedia amoris* 91: „principiis obsta: sero medicina paratur, quum mala per longas convaluere moras”.

- Hintjens, Helen M.: Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe by Yasemin Nuhoğlu Soysal. *International Affairs*, 71. (1995), 4. 887–888. Online: <https://doi.org/10.2307/2625180>
- Kalvaitis, Ruta M.: Citizenship and National Identity in the Baltic States. *Boston University International Law Journal*, 16. (1998), 1. 231–272.
- Kammen, Michael: The Problem of American Exceptionalism. A Reconsideration. *American Quarterly*, 45. (1993), 1. 1–43. Online: www.jstor.org/stable/2713051?seq=1
- Karstedt, Suzanne: Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989. Public Judgments on Procedure and Justice. *Law and Policy*, 21. (1998), 1. 15–56.
- Kook, Rebecca B.: *The Logic of Democratic Exclusion. African Americans in the United States and Palestinians Citizens in Israel*. New York – Oxford, Lexington B., 2002.
- Levin, Jonathan: From Nomad to Nation. On the Construction of National Identity Through Contested Cultural Heritage in the Former Soviet Republics of Central Asia. *New York University Journal of International Law and Politics*, 50. (2017), 1. 265–296.
- Maeterlinck, Maurice: *A két madár*. [Tündérajáték.] Ford. Adorján Géza. Budapest, Nyugat, 1911. 120. *Nyugat Könyvtár* 16–17; *A két madár*. [Mesejáték.] Ford. Benedek Marcell. Budapest, Lampel, 1911. 112. *Magyar Könyvtár* 605; *A két madár*. [Mesejáték.] Ford. Vas István. Budapest, Magyar Helikon, 1961. 144.
- Mill, John Stuart: *On Liberty*. [1859]
- Nietzsche, Friedrich: *Der Wille zur Macht. Eine Auslegung alles Geschehens*. Vál. Max Brahn. Leipzig, Alfred Kröner. [1901] 1917. Online: www.gutenberg.org/files/60360/60360-h/60360-h.htm. Magyar nyelven: Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*. Budapest, Cartaphilus, 2002.
- Nijhuis, Ton: German National Identity in the Twenty-First Century. A Different Republic After All? By R. Wittlinger. *Journal of Common Market Studies*, 50. (2012), 3. 535–536.
- Onuf, Peter S.: American Exceptionalism and National Identity. *American Political Thought*, 1. (2012), 1. 77–100.
- Roszler, Isaac: Law as a Prism into National Identity. The Case of Mishpat Ivri. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 38. (2017), 2. 715–760.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu: *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago, University of Chicago Press, 1994.
- Szőcs Éva – Gazda József (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei*. Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2020.
- Tyrell, Ian: American Exceptionalism in an Age of International History. *American Historical Review*, 96. (1991), 4. 1031–1055. Online: <https://pdfs.semanticscholar.org/64fa/d4d373b2c0d-79cb894ebf91396e4fba09530.pdf>
- Varga Csaba: Szerencsés társadalom? I–II. *Új Tükör*, 25. (1988), 29.
- Varga Csaba: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, [1996] 2001. Online: <http://mek.oszk.hu/14400/14489>
- Varga Csaba: *Jogállami átmenetünk: Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. Budapest, AKAPrint, 1998. Online: <http://mek.oszk.hu/14700/14759/>
- Varga Csaba: Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadjárat? *PoLiSz*, (2002), 68. 18–28.
- Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Budapest, Szent István Társulat, [1996/1998] 2004. Online: <https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf>
- Varga Csaba: *Jogállami? Átmenetünk?* Pomáz, Kráter, 2007. Online: <http://mek.oszk.hu/14800/14850>

- Varga Csaba: Dél keresztje alatt. A Magyar Katolikus Rádió *Magvetés* című műsora, 2010. május 10. 20:00. Beszélgetőtárs, szerkesztő: Zimányi Ágnes. Online: <https://archive.org/details/CathRadio10.05.201020VARGAonBrasilbyZimanyi>
- Varga Csaba: Jogállamiság: egy éthosz dilemmája. Átmenetek és összehasonlító jelenkori történelmi tapasztalatok. *Társadalomkutatás*, 29. (2011), 3. 287–302. Online: <https://akademaii.com/doi/abs/10.1556/Tarskut.29.2011.3.1?journalCode=082>
- Varga Csaba: Volt-e egyáltalán szocializmus? In Varga Csaba: *Jogfilozófia a múlt, a jelen és a jövő ölelésében*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 345–348. Online: <http://mek.oszk.hu/18900/18995/18995.pdf>. Eredeti megjelenés helye: *Népszabadság*, 70. (2012. március 22.)
- Varga Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás*, 32. (2013), 2. 1–15 Online: www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf
- Varga Csaba: A joguralom és színeváltozásai. Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi szintén. In Simon János (szerk.): *25 éve szabadon. Gazdaság, politika, jog. Nemzetközi konferencia, 2015. november 14–15*. Budapest, CEPoliti, 2016. 532–560.
- Varga Csaba: Bölcsességtől a tudásig és vissza. Nemzeti lét, önazonosság, emberi teljesség mint vállalkozás. In Szöcs Éva – Gazda József (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei*. Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2020. 85–105.

Ajánlott irodalom

- Ruth Wittlinger (szerk.): *German National Identity in the Twenty-First Century. A Different Republic After All?* Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.